

O POTREBI TURISTIČKE KLASIFIKACIJE PLANINA SRBIJE

Dr Stevan M. Stanković¹

Izvod: Prirodne turističke vrednosti Srbije su brojne i raznovrsne. Pri tome osnovnu sliku prostoru daju planine, koje su veoma različite po geografskom položaju i pristupačnosti, načinu i vremenu postanka, geološkom sastavu, morfološkim i morfometrijskim pokazateljima, klimatskim i biogeografskim odlikama. Prostorna i turistička klasifikacija naših planina, na poseban način doprinosi poznavanju njihovih turističkih vrednosti, odnosno, vrstama turizma po kojima se prezentuju turističkom tržištu, tradicionalnoj posećenosti i savremenoj opremljenosti, broju i vrstama turističko-ugostiteljskih objekata i odgovarajuće suprastrukture. U procesu turističke valorizacije, više nego do sada, potrebno ih je tretirati komplementarno sa turističkim vrednostima u okruženju, posebno sa banjama, uređenim pećinama, kulturno-istorijskim spomenicima, seoskim naseljima, prostorima koji su zakonom zaštićeni (nacionalni parkovi, rezervati, specijalni rezervati) i postojećim, tradicionalnim i savremenim manifestacijama. Turistička klasifikacija planina Srbije deo je istraživačkih zadataka geografa, geologa, ekologa, turizmologa i prostornih planera. Na rezultatima ovih, mogu se obezbeđivati investicije za izgradnju turističko-ugostiteljskih objekata i njihovo poslovanje.

Ključne reči: Srbija, prirodne turističke vrednosti, prostorna klasifikacija planina, turistička valorizacija planina, elementi valorizacije.

UVOD

Srbija je planinsko-ravničarska i izrazito kontinentalna zemlja u kojoj značajnu turističku vrednost predstavlja njen planinski reljef sa brojnim morfološkim, hidragrafskim, klimatskim, biogeografskim i naseobinskim, posebno ruralnim, vrednostima. Prosečna nadmorska visina reljefa Srbije je 470 m, po čemu se ubraja u red srednje visokih zemalja Evrope. U pogledu reljefa, najveće prostranstvo zahvataju tereni nadmorske visine do 200 m (35,5 %), karakteristični za Vojvodinu, Mačvu, Timočku krajinu, Dunavski ključ, Stig, Braničevo i znatne delove donjeg Velikog Pomoravlja. Reljef predstavljen pobrđem nadmorske visine od 200 do 600 m zahvata 33,3 % državne teritorije i tipičan je za Šumadiju, niže delove Zapadnog i Južnog Pomoravlja, srednje delove slivova Kolubare i Tamnave, Mlave, Peka, Porečke reke, Timoka, nekoliko prostраниh kotlina (Niška, Pirotska, Zaječarska), kao i najniže delove Kosova i Metohije. Morfološki posmatrano, planinska prostranstva Srbije visinskog pojasa između 600 i 1.200 m zahvataju 21,1 % državne teritorije. To su tereni sa brojnim lokalitetima od značaja za turizam. Reč je o srednje visokim planinama, sa izvesnim, za turizam, pogodnim uslovima. Primera za to ima

¹ profesor emeritus, Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Beograd

više, a ističu se: Maljen sa Divčibarama, Suvobor sa Rajcem, Ozren sa Sokobanjom, gotovo sve planina Šumadije i dr. Planinski prostor Srbije viši od 1.200 m, do najviših vrhova na Kopaoniku (Pančić vrh 2.017 m), Staroj planini (Midžor 2.168 m), Prokletijama (Đeravica 2.656 m) o Šar planini (Velika rudoka 2.658 m) čini samo 6,3 % ukupne površine Srbije. Sa aspekta letnjeg i zimskog turizma reč je o vrednom prostoru, specifične sedativne i stimulativne klime koja je od značaja za klimatoterapiju, odnosno, razvoj letnje i zimske turističke sezone.

RELJEFNE PREDEONE CELINE SRBIJE

Godine 1900., drugog januara, u Srpskoj kraljevskoj akademiji, Jovan Cvijić je održao pristupnu akademsku besedu pod naslovom Struktura i podela planina Balkanskog poluostrva. Ista je štampana dve godine kasnije (71 strana) i bila od velikog značaja za sagledavanje strukture reljefa u Srbiji. Pošto je proučio postojeću literaturu stranih autora, koji su istraživali Balkansko poluostrvo, konstatovao je da je na osnovu nje i sopstvenih terenskih promatranja, izveo određene zaključke. Predstavio je tektonske osobine Rodopske sisteme, njen odnos prema mlađim, nabranim ili venačnim planskim sistemima, predočio veze između Balkanskih i Karpatskih planina, njihovim kontaktima sa starom rodopskim masom i predstavio nova shvatanja o dinarskoj planinskoj sistemi (Cvijić J. 1902).

Tokom vremena, novim istraživanjima i dokazima, izvesno su menjani i dopunjavani stavovi Jovana Cvijića, te je tektonsko i morfološko poznavanje reljefa Srbije postajalo sve preciznije. Problemima prostorne podele planina Srbije bavilo se više autora. Bez obzira na pojedinačne različite stavove, koji proističu iz različitih polazišta (morfologija, geologija, tektonika, geološki sastav, petrografija, nagibi terena, biljni svet, naselja, stanovništvo, privreda, turizam), smatra se da su planine Srbije dobro poznate. Na sve to, čini se da još uvek nije izrađena detaljna klasifikacija planina po osnovnim i dopunskim turističkim vrednostima i funkcijama, odnosno, mogućnostima i potrebama savremene turističke valorizacije, usmerene ka razvoju celogodišnjeg turizma bogatog sadržaja turističkog boravka i realnim ekonomskim i društvenim efektima. Zbog toga se često stiče utisak da su sve, ili velika većina planina Srbije, manje i više pogodne za razvoj turizma. To se posebno zapaža u turističkoj propagandi, prezentovanju turističkom tržištu kao i u izgradnji turističko-ugostiteljskih objekata. Mnogi od njih nisu primereni lokalnoj sredini, tradiciji, osobenostima planiske klime, domaćim i stranim turistima. Ima primera preterane urbanizovanosti pojedinih centara planinskog turizma, uniformnosti objekata i ponude, što ne doprinosi svrsishodnom i na duži rok planiranom turizmu. Detaljna turistička klasifikacija planina Srbije može biti od velike koristi u iznalaženju novih načina turističkog uređenja prostora i biti osnova za formiranje odgovarajuće turističke ponude domaćem i inostranom turističkom tržištu (Stanković M. S. 1986).

SAVREMENI STAVOVI O PLANINSKOM PROSTORU SRBIJE

Prema savremenim shvatanjima, reljef Srbije u tektonsko-morfološko-geološkom smislu čine sledeće predeone celine:

Panonski basen (Bačka, centralni i severni Banat)

Karpato-balkanidi (Istočna Srbija, od Dunava na severu do Vlasinske visoravni na jugu, granice prema Bugarskoj na istoku, do srednjih delova dolina desnih pritoka Velike Morave);

Srpsko-makedonska masa (Od južnog Banata i Vršaćkih planina, preko Dunava na jug sa obe strane doline Velike Morave i Južne Mprave, do granice sa Severnom Makedonijom);

Unutrašnji dinaridi (Srem sa Fruškom gorom, Mačva, znatan deo zapadne Srbije, preko Južne Morave i istočnog dela Kosova, do granice prema Severnoj Makedoniji);

Centralni dinaridi (Deo Srbije od planine Tere, preko izvorišnih krakova Zapadne Morave, Zlatibora, Starog vlaha, centralnih delova Kosova i Metohije do granice sa Severnom Makedonijom na jugu, odnosno, Drinom i granicom sa Crnom Gorom na zapadu). Geotktoničari (Vukašinić

S. 1973) do detalja istražuju strukturu naših planina, što je, pored ostalog, od značaja za naučne i aplikativne akcije razvoja planinskog turizma, kao i za niz drugih delatnosti.

Tabela 1. Hipsometriska (visinska) rasčlanjenost reljefa Srbije

Nadmorska visina u m	Površina u km ²	Površina u %	Teritorija na kojoj se nalaze
0-200	31.370	35,5	Vojvodina, Mačva, Negotinska krajina, Dunavski ključ
200-400	15.113	17,1	Priobalje V. Morave, niska Šumadija, neke kotline
400-600	13.471	15,2	Pobrđe i niske planine u većem delu Srbije
600-800	10.874	12,3	Visoka Šumadija, Dragačevo, Kosovo, Metohija
800-1000	7.162	8,1	Niske planine širom Srbije
1000-1200	5.025	5,7	Srednje visoke planine, Pešter, planine oko Valjeva
1200-1400	2.970	3,4	Istočna i zapadna Srbija, Pešter, Vlasina, Krajište
1400-1600	1.228	1,4	Visoke planine centralne, istočne i jugozapadne Srbije
1600-1800	604	0,7	Visoke planine na istoku i jugozapadu Srbije
1800-2000	321	0,4	Planine prema Bugarskoj, Albaniji i S. Makedoniji
> 2000	225	0,3	Vrhovi Prokletija, Šare, Stare planine, Kopaonika
Ukupno	88.361	100	

Analizom podataka o vertikalnoj (hipsometrijskoj) rasčlanjenosti planina Srbije, koja se na konkretnim primerima pojedinih planina ili planinskih regija, po topografskim kartama razmere 1:25.000 ili 1:50.000, može izvoditi do najfinijih detalja i kombinovati sa predstavljanjem nagiba planinskih strana i njihovom ekspozicijom prema Suncu, mogu se dobiti brojni pokazatelji od značaja za turističku, i opštu privrednu valorizaciju planinskog prostora Srbije. Geografi, prostorni planeri, urbanisti i turizmolozi, mogu doći do podataka od značaja za niz operativnih radova na terenu, kao što su trasiranje saobraćajnica, skijaških staza i uspinjača, izgradnja turističko-ugostiteljskih objekata i sportskih terena, uređenje lovišta, rešavanje problema vodosnabdevanja, prečišćavanja i ispusta otpadnih voda, saniranje erozivnih žarišta, očuvanje izvornih prirodnih i antropogenih vrednosti i objekata, očuvanje i unapređenje biodiverziteta, posebno šumskih kompleksa i klimatskih osobenosti, zaštita i revitalizacija seoskih naselja, izbor lokacija za proizvodnju ekološki zdrave hrane i sl.

U literaturi je predstavljena prostorna podela naših planina, koja je izvedena na osnovu postojećih stavova, koji su uglavnom geografsko-geološko-morfološki osmišljeni. Reč je o sledećim predeonim celinama i planinama u njima:

1. Podrinjeko-valjevske planine: Gučevo, Boranja Jablanik, Medvednik, Bobija, Cer, Iverak, Jagodnja, Sokolske planine, Vlašić, Povlen, Maljen sa Divčibarama, Suvobor sa Rajcem.
2. Šunadijake planine: Avala, Kosmaj, Bukulja, Venčac, Rudnik, Glediške planine, Kotlenik, Juhor.
3. Karpatsko-balkanske planine: Kučaj, Malinik, Homoljasle planine, Beljanica, Miroč, Šomrda, Veliki greben, Liskovac, Deli Jovan, Veliki krš, Goli krš, Stol, Tilva njagra, Rtanj, Tupižnica, Devica, Tresibaba, Svrlijske planine, Stara planina, Vidlič, Suva planina, Belava, Vlaška planina.
4. Stari vlah, Raška i Pešter: Tara, Zvezda, Zlatibor, Zlatar, Javor, Mučanj, Jelica, Ovčar, Kablar, Jelica, Čemernica, Radočelo, Murtenica, Troglav, Rogozna, Pobjenik, Jadovnik, Javorje, Varda, Ozren, Giljeva, Golija, Mokra gora, Suva planina
5. Kopaonička grupa: Kopaonik, Željin, Goč, Stolovi, Ravna planina.
6. Jastrebačko-vlasinske planine, kao deo Srpsko-makedonske mase: Jastrebac, Seločevica, Pasjača, Vidojevica, Rađan, Kukavica, Babička gora, Čemernik, Gramada, Vardenik, Besna kobila, Dukat, Lužnički stol, Široka planina.
7. Kosovske planine: Crnoljeva, Drenica, Čičavica, Žegovac, Koznica, Androvačka planina, Prugovac, Mokra gora, Suva planina.

8. Metohijske planine: Prokletije, Koritnik, Žar planina, Jezerska planina, Milanovac, Junička planina, Paštrik, Hajla, Šar planina.

9. Ostrvske planine Vojvodine: Fruška gora, Vršачke planine.

Navedenom teritorijalnom podelom obuhvaćene su gotovo sve planine više od 500 m (Gavrilović D. 1983; Stanković M. S., Gajić M. 2019), pri čemu su neke dobro poznate na turističkom tržištu, posebno domaćem. Prednjače Kopaonik, Zlatibor, Maljen i Tara. Uz to, turizam na nekima od njih, razvija se, ili ga je moguće razvijati koplementarno sa banjskim turizmom u obližnjim centrima zdravstvenog, rekreativnog, spa i velnes turizma, za turizam uređenim speleološkim objektima, tradicionalnim i savremenim manifestacijama i turizmom na selu. Ukazujemo na nekoliko planina i njima pripadajućih balneoloških i drugih turističkih vrednosti, koje je potrebno uvažavati u procesu turističke valorizacije: Kosmaj (Mladenovački Selters, Sopotске filmske svečanosti), Bukulja i Bukovička Banja (pećina Risovača, manifestacija Mermer i zvuci), Suva planina i Niška Banja, Medijana. Kopaonik Jošanička Banja i Lukovska Banja (takmičenja u zimskim sportovima), Ovčar, Kablar i Ovčar Banja (deset manastira Ovčarsko-kablarske klisure), Ozren i Sokobanja (manifestacija Prva harmonika Srbije), Goč i Vrnjačka Banja (Vrnjačko kulturno leto, sto dana sto priredbi), Fruška gora i Banja Vrdnik, Vujan i Gornja Trepča, Kučaj i Brestovačka Banja (manifestacija Dani Brestovačke Banje), Vlaška planina i Zvonačka Banja, Cer Radovašnica i Banja Badanja, Gučevo i Banja Koviljača, Rogozna i Novopazarska Banja, Stolovi i Mataruška Banja (svečanosti u manastiru Žiča), Troglav i Bogutovačka Banja, Besna kobilica i Vranjska Banja, Sokolovic, Radan i Prolom Banja, Jastrebac i Ribarska Banja (Stanković M. S. (2002).

Tabela 2. Turisti i noćenja u cenrima planinskog turizma Srbije

Godina	T u r i s t i			N o ć e n j a		
	Domaći	Strani	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno
1970.	192.000	23.000	214.000	704.000	28.000	732.000
1975.	317.000	14.000	331.000	1.360.000	22.000	1.382.000
1980.	409.000	19.000	428.000	1.978.000	32.000	2.010.000
1985.	449.000	18.000	467.000	2.592.000	56.000	2.648.000
1990.	459.000	39.000	498.000	2.594.000	136.000	2.730.000
1995.	372.000	7.000	379.000	2.082.000	48.000	2.129.000
2000.	348.000	11.000	359.000	1.984.000	46.000	2.030.000
2005.	398.000	2.100	401.000	1.696.000	70.000	1.766.000
2010.	334.351	42.297	376.648	1.337.776	129.131	1.466.907
2015.	366.829	79.360	446.189	1.419.156	242.331	1.661.487
2017.	454.384	101.829	556.213	1.757.336	321.354	2.078.690

PLANINE NACIONALNE TURISTIČKE VREDNOSTI

Uvažavajući činjenicu da je planinski prostor Srbije nadmorske visine iznad 1.500 m od posebnog značaja za razvoj letnjeg i zimskog turizma i pratećih delatnosti, autori Prostornog plana Republike Srbije 2010-2014-2020, potencirali su potrebu izdvajanja planina i planinskih grupa opšteg nacionalnog značaja. Među planinama takve kategorije su: Stara planina, Kučaj, Beljanica, Čemernik, Gromada, Vardenik, Besna kobilica, Dukat (planine Vlasine i Krajištai u jugoistočnoj Srbiji), Suva planina, Kukaviča, Radan, Golija sa Radočelom i Čemernikom (centralna i jugozapadna Srbija), Kopaonik sa Željinom, Gočem i Stolovima (šire istočno prostranstvo u odnosu na reku Ibar), Pešter sa Mokrom gorom, Zlatarom, Zlatiborom i Jadovnikom, Valjevske planine (Maljen sa Divčibarama, Suvobor sa Rajcem), kao i prostranstva Prokletija i Šar planine na granioci prema Crnoj Gori, Albaniji i Severnoj Makedoniji.

O potrebi turističke klasifikacije planina Srbije

U odeljku Prostornog plana Republike Srbije, koji nosi naziv Prostorni razvoj turizma i odnos prema zaštiti, pored ostalog, konstatovano je i sledeće: „Osnovni cilj prostornog razvoja turizma je prostorno-ekološka podrška ostvarivanju koncepta održivog razvoja turizma, kompromisnim integrisanjem principa i strateških, planskih i programskih dokumenata razvoja turizma, zaštite i uređenja turističkih prostora, uz optimalno zadovoljavanje socijalnih, ekonomskih, prostorno-ekoloških i kulturnih potreba nacionalnog i lokalnog nivoa, interesa tržišta i uslova prekogranične i međunarodne saradnje“ (Grupa autora, 2011). Šta je, i koliko, od navedenog realizovano, teško je utvrditi. Šta će na ovom planu predložiti Prostorni plan za naredni period, saznaćemo kada, posle javne diskusije, bude usvojen i publikovan. Iz opšteg ka konkretnom, u našem slučaju ka planinama i planinskom turizmu, očekuju se novi naučno osnovani stavovi i aplikativne ideje. Ovo utoliko pre, što se na osnovu uvida u postojeću statistiku o broju domaćih i stranih turista, njihovim noćenjima, broju ležaja i ostvarenim prihodima, može zaključiti da su promene između pojedinih vremenskih perioda, kao i između pojedinih godina, veoma velike. Tako je, naprimer, 1980. godine u centrima planinskog turizma Srbije registrovano 428.000 turista, a 2000. godine 359.000, ili 69.000 manje. Još veća razlika postoji između 1990. godine, kada je bilo 498.000 turista i 2010., kada je registrovano 376.000 turista, ili 122.000 manje. Još izrazitiji su pokazatelji broja ostvarenih noćenja. Godine 1990. bilo ih je 2.730.000, a 2010. godine 1.467.000, što je 1.263.000 manje.

Tabela 3. Turisti i noćenja u najposećenijim centrima planinskog turizma Srbije

Godina	Zlatibor		Kopaonik		Tara		Divčibare	
	Turisti	Noćenja	Turisti	Noćenja	Turisti	Noćenja	Turisti	Noćenja
1990.	110973	643616	108000	568000	67.000	398000	33800	242000
1995.	76000	458000	101000	534000	13700	65200	38400	306000
2000.	73000	445000	60500	340000	45100	176000	50800	333000
2005.	87875	388000	85246	375682	50865	193097	21242	121067
2010.	104824	404224	57990	233912	51007	160760	28935	117215
2015.	148372	556751	102198	427384	59236	221467	23128	99793
2019.	237064	777957	135613	565980	69847	281002	42130	172633

Turistički centri navedeni u tabeli 3, apsorbuju oko 80 % svih turista i njihovih noćenja u odnosu na ukupan promet u planinskom turizmu Srbije. To predstavlja jasnu koncentraciju na malom broju mesta i nedovoljnu posećenost drugih centara i planinskih regija. U procesu turističke valorizacije i planskog razvoja planinskog turizma, to se mora posebno uvažavati i unapređivati turizam na većem broju naših planina.

Od 50.110 soba namenjenih turistima u Srbiji 2019. godine, u centrima planinskog turizma se nalazilo 9.138 soba, ili 18 %. Od ukupnog broja ležaja za potrebe turizma u Srbiji (121.289), u centrima planinskog turizma nalazilo se 26.815 ležaja ili 22 % i to najviše u hotelima, apartmanima, dečjim i omladinskim odmaralištima. Prosečna godišnja popunjenost ovih kapaciteta varira između 30 i 40 %. Slični odnosi postoje i u broju turista i njihovih noćenja i od značaja su za sagledavanje pravog mesta planinskog turizma u turizmu Srbije. Prosečna dužina boravka turista na našim planinama je veća od one u gradovima, a manja nego u banjama. Uz to, broj domaćih turista i njihovih noćenja, uvek je veći od istih pokazatelja stranih turista. To je višegodišnja i višedecenijska činjenica i mora se uvažavati kod planiranja planinskog turizma, odnosno, usmeravanja ka pravim ciljnim grupama potencijalnih turista, posebno domaćih. Činjenica da Beograd, banjska i planinska turistička mesta ostvaruju oko 80 % ukupnog turističkog prometa u Srbiji, ukazuje da je reč o značajnim vrednostima ovih prostora, te je istima

potrebno posvećivati posebnu pažnju kako u investiranju rekonstrukcije starih i izgradnji novih objekata, tako i u brojnim akcijama i zadacima od interesa na povećanje turističkih vrednosti, obogaćivanje sadržaja turističkog boravka, produženja turističke letnje i zimske sezone, uz poštovanje odgovarajućih ekoloških zakonitosti areala, tj. neposrednog i posrednog okruženja.

PROSTORNA PODELA I TURISTIČKA VALORIZACIJA PLANINA

Izdvojene predeone celine, sa odgovarajućim planinama, odlikuju se nizom specifičnosti. Pri tome polazimo od stavova da među planinama ima onih sa manje i više atributa turističke privlačnosti, te nije moguće, niti potrebno, na svima podjednako razvijati domaći i inostrani turizam. Činjenica da ne postoje dve iste planine, ukazuje na potrebu specifičnog pristupa svakoj planini ponaosob, ne samo u procesu turističke valorizacije, već uopšte u privrednom, društvenom i socijalnom razvoju. Znatan broj naših planina je lokalne, regionalne i republičke turističke vrednosti i odgovarajuće kontraktivne zone. Uz to, neke su nepoznate turističkom tržištu, udaljene od većih gradova i prometnih saobraćajnica, posebno železničkih pruga, obešumljene su i podložne eroziji. Bez tradicije turističke posećenosti, a u mnogo slučajeva sa sve manje seoskih naselja stanovnika, tj. sa sve više napištenih kuća i ugašenih seoskih naselja, predstavljaju opšti državni problem, posebno u pograničnom planinskom prostoru prema Bugarskoj i na kontaktu sa Kosovom i Metohijom, koji je u prošlosti bio svojevrsan izvor zdravog života i značajnog prirodnog priraštaja stanovništva, koje je tokom vremena, migriralo u obližnje gradove.

Vrednosti i vrednovanje, u smislu turističke valorizacije naših planina, imaju široku upotrebnu vrednost u nauci usmerenoj na rešavanju konkretnih aplikativnih zadataka na terenu. Osobnosti turističkih vrednosti nisu samo njihova svojstva privlačnosti i prepoznativosti, već sve zajedno, sa realno postojećim kvalitetom, koji se subjektivno doživljava, ceni i predstavlja realan odnos između subjekta (čoveka, turistice) i objekta (u našem slučaju planine). Turistička valorizacija planina je ocenjivanje, komparacija i rangiranje njihovih vrednosti od interesa za turizam, u smislu da zadovoljavaju jednu ili više potreba turista različitih uzrasta, obrazovnih profila, zahteva i sl. Stavovi turista o turističkim vrednostima planina su različiti i tokom vremena promenljivi, što utiče na obim i vreme turističke potražnje, na sve probirljivijem turističkom tržištu.

Turističkom valorizacijom, koja mora uvažavati prostorni razmeštaj naših planina, moguće je sistematizovati njihove osnovne i dopunske turističke vrednosti, sadašnje i perspektivne funkcije mogućih vrsta turizma. Uz određivanje makro i mikro lokacija, za različite vrste objekata i turizma, prostornim planiranjem mogu se iznaći najpovoljnija rešenja. Metodom komparacije, jednih lokaliteta sa drugim, jedne planine sa drugom, jedne planinske grupe sa drugom, utvrđuju se prioriteta u aktiviranju lokaliteta i centara, planina i planinskih grupa, do odgovarajućeg stepena komplementarnosti sa neposrednim i posrednim okruženjem (Stanković M. S. 2016).²

Bez detaljnog prikaza osobnosti turističke valorizacije planina Srbije, od opšteg ka konkretnom i iz teorije ka operativi na terenu, tokom vremena je formirana izvesna osnova za naučne i aplikativne akcije, bliske onima koje zemljama članicama preporučuje Svetska turistička organizacija. U procesu turističke valorizacije planina Srbije, kako pojedinačno, tako i po odgovarajućim grupama, potrebno je, pored ostalog, analizirati, ocenjivati i rangirati sledeće elemente, pojave, procese i faktore:

Geografski položaj (geografska širina, geografska dužina, nadmorska visina, stepen kontinentalnosti, stepen maritimnosti, odnos prema istorodnim, komplementarnim i konkurentskim turističkim vrednostima u okruženju).

² Pored prostorne podele planina Srbije, za turistiku valorizaciju i prepoznativost na turističkom tržištu, odnosno, ponudu i sadržaj turističkog boravka, značajne su njihove tradicionalne i savremene turističke funkcionalne oznake, tj. vrste turizma koje su razvijene ili se mogu razvijati. Po tome su planine monovalentne (jedna funkcija, naprimer, izletništa) i polivalentne (naprimer, zdravstveno-lečilišta, manifestaciona, zimsko-sportska, rekreativna, takmičarska, nacionalni park). Planine Srbije u osnovu i su: izletničke, sportsko rekreativne, sportsko takmičarske, kulturno manifestacione, etno manifestacione, zdravstveno lečilišta, memorijalne, lovišta, sekundarna boravišta i nacionalni parkovi.

Saobraćajni položaj (određuje se ne samo prema važnijim saobraćajnicama, već i prema njihovom kvalitetu i propusnoj moći u letnjoj i zimskoj turističkoj sezoni. Pri tome je značajniji položaj planina prema putevima za automobilski saobraćaj, nego prema železničkim prugama, koje su na više primera dosta udaljene od centara planinskog turizma, tj. do nekih planina i danas nije moguće doći železničkim saobraćajam).

3. Funkcionalni položaj (tranzit, kontakt, spajanje, prožimanje, odvajanje, izolovanje).
4. Genetski tip planine (venačne, gromadne, vulkanske, stanje erozije – linearna, brazdasta, jaružasta, mogućnosti sanacije erozivnih površina).
5. Turistički položaj (odnos kontraktivne zone planine i disperzivne zone gradskih naselja, industrijskih i rudarskih objekata, naselenih ravnica u bližoj i daljoj okolini).
6. Geološki sastav, genetski tip i tektonski sklop planine (krečnjačke, vodopropusne, vododržive, vulkanske, metamorfne, venačne, gromadne, jednorodne, složene)
7. Veličina i uspon planinske mase (vertikalna i horizontalna razuđenost, odnos površine prema visini, klasifikacija planinskih strana prema nagibu – blage, stupnjevite, strme, prisojne, osojne, pošumljene, pašnjačke, erozivne, sa seoskim naseljima, bez seoskih naselja, sa vikend kućama i naseljima).
8. Polivalentnost (raznovrsnost makro i mikro oblika površinskog i podzemnog reljefa, terese, površi, vrhovi, prevoji, pećine, jame, klisuraste i kanjonaste doline, kraški, fluvijalni, glcijalni, tektonski, erozivni i akumulativni oblici reljefa).
9. Hidrografski objekti (izvori, vrela, potoci, reke, kvalitet vode, postojanost proticaja, vodostaj, elementi poplava, vodopadi, slapovi, kaskade, mogućnosti za sportove na vodi, kajak, kanu, rafting, ribolov, jezera, tresave, uslovi vodosnabdevanja i ispusta otpadnih voda).
10. Biljni i životinjski svet (koeficijent pošumljenosti, vertikalna spratovnost vegetacije, vrste drveća, floristički sastav šumskih kompleksa, retke, ugrožene i zaštićene vrste, zabrani, rezervati, endemične i reliktno biljne i životinjske vrste, ekološke niše, lovišta i lovni tereni, uslovi prirodnog razmnožavanja lovne divljači, dužina lovne sezone, zakonom zaštićene životinjske vrste).
11. Klimatske karakteristike (aerotermički gradijent, temperatura vazduha, padavine, debljina i dužina održavanja snežnog pokrivača, vetrovi, insolacija, radijacija, magla, relativna vlažnost vazduha, bioklimatski elementi moć sušenja i moć hlađenja, ekvivalentna temperatura, ekvivalentno-efektivna temperatura, zona komfora, vreme sedativne - smirujuće i vreme stimulativne - podražavajuće klime, elementi klimatoterapije).
12. Prepoznatljivost planine na turističkom tržištu (sličnosti i razlike u odnosu na susedne i dalje planine, duga tradicija, postojeći turističko-ugostiteljski objekti, suprestruktura, sadržaj turističkog borvka, gastronomske, rekreativne i takmičarske manifestacije, memorijalni skupovi, pravovremena i svrsishodna turistička propaganda i adekvatna ponuda).
13. Polivalentnost planine (raznolikost prostora, kombinacija različitih oblika horizontalne i vertikalne rasčlanjenosti reljefa, specifična staništa i areali, zakonom zaštićeni ostorijski značajni lokaliteti).
14. Biljni svet, klima i mikroklima (osnova fizionomije planine koja direktno i indirektno utiče na niz pojava i procesa od značaja za klimu, mikroklimu i tipove vremena, izgled pejzaža, turizam, odnos listopadnih, mešovitih i četinarskih šuma, dekorativne vrste, začinsko i lekovito bilje, antropogene kulture).
15. Antropogeni objekti od značaja za turizam (izučavaju se i klasifikuju po vremenu i načinu postanka, tradiciji, stilskoj i funkcionalnoj pripadnosti, stepenu izvornosti, očuvanosti i zaštićenosti. Doprinosu obogaćivanju sadržaja turističkog boravka na planinama. U osnovi su arheološke, spomeničke, sakralne, savremene, ruralne, manifestacione, kulturne, vaspitne

funkcije. Čest su motiv u sredstvima turističke propagande. Izučava ih arheologija, istorija, etnologija, istorija umetnosti, arhitektura, a prezentuje turistička operativa).

16. Objekti materijalne baze turizma i kadrovi (smeštajni i ugostiteljski kapaciteti, infrastruktura, suprastruktura, stalna i sezonska obrazovna struktura zaposlenih, kadrovi i njihove kvalifikacije).

17. Turistička promocija i propaganda (vrste, obim, ciljne grupe, domaće i inostrano tržište)³

U procesu izučavanja prostorne i turističke klasifikacije naih planina, pored ostalog, potrebno je dobro poznavati tradicionalne i savremene potrebe turista, koje su brojne, raznovrsne, promenljive, povremene, učestale, trajne i sl (Čomić Đ. 2018). Ističemo samo neke od njih. To su: Izletničke, vikendaške, godišnje odmorske, sportsko-rekreativne, sportsko-takmičarske, sportsko-manifestacione, gastronomske, kulturno-manifestacione, zdravstveno-rekreativne, zdravstveno lečilišne, kulturne, saznavne, prosvetne, vaspitne, patriotske, etičke, etničke, verske, interpersonalne, stausno prestižne, pomodarske, kompenzacijske kao nadoknada onog što ne postoji u domicilu, potreba za kupovinom i sakupljanjem suvenirna, bekstvo od jednoličnosti života u domicilu, potreba za privremenom promenom načina života i sl. Turističke potrebe predmet su proučavanja psihologije i humane sociologije. Na osnovu postojećih saznanja, moguće ih je koristiti u konceptiranju razvoja planinskog, ali i drugih vrsta domaćeg i inostranog turizma.

LITERATURA

Cvijić J. (1902). Striktura i podela planina Balkanskog Poluostrva. Glas Srpske kraljevske akademije LXII, prvi razred 24, Beograd.

Vukašinić S. (1973). O potrebi usaglašavanja morfostrukturne podele Jugoslavije sa najnovijim saznanjima o geotektonskom sklopu naše teritorije. Glasnik Srpskog geografskog društva, sveska LIII, broj 2, Beograd.

Dukić D. (1981). Klimatologija. „Naučna knjiga“, Beograd.

Gavrilović D. (1983). Prostorna podela planina Srbije. Turistički potencijali Srbije, Odsek za turizmološke nauke Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Stanković M. S. (1986). Prostorna i turistička klasifikacija planina Srbije. Teorija i praksa turizma, broj 3, Odsek za turizmološke nauke Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Grupa autora (2011). Prostorni plan Republike Srbije 2010-2014-2020. Republičko ministarstvo

³ Prilikom turističke valorizacije prostora važno je analizirati tri bioklimatska elementa, na koje je davno ukazao akademik Pavle Vujević (Ruma, 1881-Beograd, 1966), profesor klimatologije i meteorologije na Univerzitetu u Beogradu i analizirao na primerime Kopaonika i Petrovaradina. Iste je za turističke potrebe najbolje interpretirao profesor hidrologije Dušan Dukić (Moravci, 1923-Beograd, 2005). Prvi element je ekvivalentna temperatura koja predstavlja složen odnos između temperature vazduha i njegove vlažnosti. Druga proističe iz kombinacije temperature vazduha, njegove vlažnosti i osobine vetra i naziva se ekvivalentno-efektivna temperatura. Treći je radijaciono-ekvivalentno-efektivna temperatura, koja obuhvata temperaturu vazduha, njegovu vlažnost, osobine vetra i sunčevu radijaciju. Ovi pokazatelji su značajni za helio terapiju pod kojom se podrazumevaju oporavak i lečenje sunčanjem i dugim boravkom na otvorenom planinskom prostoru. To je osnova određivanja moći sušenja i moći hlađenja, dva značajna bioklimatska elementa. Moć sušenja je proporcionalna temperaturi vazduha, a obrnuto proporcionalna njegovoj vlažnosti. Moć hlađenja je proporcionalna temperaturi vazduha i radijaciji, a obrnuto srazmerna vlažnosti vazduha i vetru. U tom smislu definišu se dani komfora, tj. oni u kojima je, u umerenim geografskim širinama, temperatura vazduha 22 do 25°C a vlažnost vazduha oko 45 %, što je pogodno za duži boravak na otvorenom prostoru. Tip klimata definiše se i valorizuje kao subplaninski (smirujući, sedativni) i planinski (podražavajući, stimulatívni). Tipovi vremena na planinama određuju se kao ciklonalno (nestabilo sa povećanom oblačnošću i padavinama) i anticiklonalno (vedro, stabilno, bez padavina). Navedeno zavisi od kretanja vazдушnih masa, koje se dele na tople, hladne, suve i vlažne i tokom vremena, na određenom planinskom prostoru, pokazuju izvesnu pravilnost u ponavljanju (Dukić D. (1981).

životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja, Republička agencija za prostorno planiranje, Beograd.

Čomić Đ. (2018). Osnove turizma. Visoka hotelijerska škola strukovnih studija, Beograd.

Stanković M. S. (2002). Komplementarnost banjskog i planinskog turizma u Srbiji. Turizam Srbije, Srpsko geografsko društvo, Beograd.

Stanković M. S. (2016). Geografske osnove turističke valorizacije. Zbornik radova Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, sveska 64, Beograd.

Stanković M. S., Gajić M. (2019). Turistička geografija Srbije. Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd.